

ՎՐԹԱՆԵՍ ՔԵՐԹՈՂԸ ԵՎ ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ պատկերամարտությունը Ը դարում ծնված երևույթ է։ Այս ալիքի քան եկեղեցական-դավանաբանական վեճը առնչություն ունի նաև արվեստի պատմության հետ։ Պատկերամարտները դեմ էին նկարներին, որովհետև, ըստ նրանց, կոապաշտություն էր և սրբապղծություն Քրիստոսին ու նրա առաքյալներին նկարելը։

Եարժույթը կապվում է Բյուզանդիայի Լևոն Իսավրացի կայսեր անվան հետ, որը 726-ին հրովարտակ է հանում բոլոր եկեղեցիներից պատկերների վերացման մասին։ «Առ ազատելոյ զեկեղեցի ի կոապաշտութեան մոլորութենէ»¹։

Պատկերների դեմ շարժումը սակայն կա քրիստոնեական առաջին դարերից։

Երբ եկեղեցական հայրերը արգելեցին պատկերների հարգանքը, ստեղծվեցին Քրիստոսին, Սուրբ Հոգուն ներկայացնող զանազան խորհրդանկարներ՝ աղավնի, քնար, ձուկ, խարիսխ, և հատկապես խաչ²։ Միայն Դ և Ե դարերին է, որ խորհրդանկարները տեղի են տալիս նկարներին։ Վերերը իր «Ընդհանուր պատմություն»³ աշխատության մեջ ասում է. «Քրիստոնեության հետ Հռոմեական նահանգներում մուտք գործեց նաև պատկերներ ու սրբերի նշխարներ հարգելու սովորությունը»։ Դեռևս 306 թ. Իսպանիայում գումարված (նավանարար գաղտնի) Իլրերիսի ժողովի 36-րդ կանոնը հրամայում էր. «Պետք չէ, որ եկեղեցիներում պատկերներ լինեն, և Նա, ով պաշ-

տեղի ու երկրպագելի է, նկարվի պատերի վրա»⁴։ Բայց անշուշտ նկարների թիվն ու հարգանքի աստիճանը միակերպ չէր քրիստոնյա աշխարհի ամբողջ տարածքին։ Մեծ դեր էր խաղում տեղական սովորությունը՝ հեթանոսական կրոնի թանձրությունը և եկեղեցական ազդեցիկ պետերի հակումը։ Դեռ Դ և Ե դարերում նեստորականները լայն կերպով հակադրվում են պատկերահարգության։ 488-ին Մաքունի և պիսկոպոս Փիլոսեննեսը գրում է. «Հարկավոր է գիտենալ, թե Աստված ընդունում է միայն հոգևոր ու ճշմարտությամբ երկրպագելը։ Միայն է մարմնավորել հրեշտակներին, Քրիստոսին, և Սուրբ Հոգուն աղավնակերպ ներկայացնելը»։ Զ դարավերջում Մարսիլիայի եպիսկոպոս Սերենուսը մեծ եռանդով նկարները դուրս է գցում եկեղեցուց, որպես կոապաշտության տարրեր։ Իսկ այլ տեղերում հավատացյալները երկրպագում են փայտին, հրճվանքով հարգում այն տեղերը, ուր շրջել է Քրիստոս, նստել կամ երևացել։ Հարգում են սոսկ տեղը՝ քաղաքը, քարերը⁵։ Ահա թե թ դարում ինչ է գրում Կակազ Միքայել Բ կայսրը արևմուտքի Լուդովիկոս կայսեր. «Նրանք (պատկերահարգները) — Ե. Մ.) հետաքրքիր են եկեղեցիներից սուրբ խաչը և նրա տեղ դրել պատկերներ, որոնց առաջ կան կանթեղներ։ Այդ պատկերների առաջ խունկ են ծխում, սաղմոսներ երգում, երկրպագում և հատկապես նրանցից սպասում օգնություն... **Քահանաներից և կղերականներից ոմանք պատկերների ներկերը քերում են և խառնում Հաղորդության հետ**»։

Ուրեմն շարժումը կա դեռևս քրիստոնեական վաղ դարերից, բայց Ը դարում ավելի բուռն ձև է ստա-

¹ «Պատմություն տիեզերական ժողովոց եկեղեցույ, որք յարևելս գումարեցան», Վիեննա, 1847 թ., էջ 470—71։

² Երվանդ Տեր-Մինասյան, «Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն», Էջմիածին, 1908 թ., Ա հատոր, էջ 198—99։

³ Մոսկվա, 1887 թ., Բ հատոր, էջ 220։

⁴ Հեֆելե «Տիեզերական ժողովների պատմություն», Փարիզ, 1869—1873, Ա հատոր, էջ 149։

⁵ Լեբեդև, Вселенские соборы VI, VII, VIII веков, Մոսկվա, 1897, Բ հատոր, էջ 131—135։

նում⁶։ Ը դարից մինչև ԺԱ դար պայքարը ընթանում է շատ լարված և հանգեցնում հույն և հռոմեական եկեղեցիների բաժանման։ Օրինակ. 754-ին Պոլսում գումարված պատկերահարգության դեմ վճիռ արձակող ժողովին մասնակցում են 338 եպիսկոպոսներ և հրամայում. «Ով որ այսուհետև համարձակվի պատկերներ հորինել, կամ պատվել, կամ դնել եկեղեցում, կամ մասնավոր տան մեջ, կամ ով որ համարձակվի ի ծածուկ ունենալ այդպիսի պատկերներ, կկարգալուծվի և կքանադրվի»։ 787 թվականին սակայն, Իրինե կայսրուհու հրավերով Նիկիայում գումարված ժողովին մասնակցող 367 եպիսկոպոսները որոշում են. «Սուրբ և անարատ պատկերների նույն երկրպագությունը մատուցել, ինչ որ սուրբ և կենարար խաչի նշանին, թե՛ դեղով ներկված, թե՛ մոզաիկից և թե՛ որևէ այլ նյութից շինված»⁷։

Հայ եկեղեցին որոշ չափով կողմնակից է եղել պատկերահարգությանը, բայց, պետք է նշել, խուսափել է կուտակումից, պահելով չափի զգացողությունը։ Այնուամենայնիվ, եղել են ծայրահեղ հոսանքներ, որոնց ներկայացուցիչները հեռացել են եկեղեցուց և հերված առաջացրել։ Հայաստանում էլ պատկերամարտների շարժումը տարածվել է հիմնական աղանդավորների՝ այդ թվում մծղնեականների, պավլիկյանների մոտ։

Հովհան Մայրագոմեցին իր Դավիթ Մեծ կողմանց եպիսկոպոսին ուղղած թղթում գրում է որ պատկերամարտները կոապաշտություն և Ս. Գրոց պատվիրաններից դուրս էին համարում նկարների հարգանքը. «Մեք ոչ պազանեմք երկիր պատկերաց, զի ոչ ունիմք հրաման ի գրոց»։ Նա պատմում է, որ Հեսու, Թադեւոս և Գրիգոր քահանաները բաժանվելով եկեղեցուց անցնում են Սոթք գավառ և սկսում են քարոզել «Ի ռաց ջնջել» նկարները եկեղեցուց։ Մովսես Եղիվարդեցի կաթողիկոսը (574—604) կանչում է նրանց իր մոտ, բայց մերժում են գալ։ Հետո Գարդմանա տերը ձերբակալում է նրանց, ուղարկում կաթողիկոսարան, ուր և համոզելով դարձի են բերում՝ «Զթիրութիւն նոցա ուղղեցաք»⁸։ Հովհան Օձնեցին իր «Հնդդէմ Պաղիկեանց» ճառում դատապարտելով պավլիկյանների մուլար գաղափարները՝ անդրադառնում է նաև նկարների և աւում որ պավլիկյանները «Ի պատկերամարտութենէ ի խաչամարտութիւն և ի քրիստոսատեցութիւն և անդուստ լանաստուածութիւն և ի դիւսպաշտութիւն» են հասել։

⁶ Լեբեդևի խոսքերով. «Դիմադրությունը (պատկերամարտությունը Ե. Մ.) Դ դարում մահանում է վտանգավոր կայծի պես մինչև Ը դար, երբ բոլորովնում է և դառնում մեծ հրդեհ»։

⁷ Լեբեդև, անդ, էջ 192—203։

⁸ Մայրագոմեցին այս կերպ է բացատրում պատկերամարտության ծագումը. նկարիչները հպարտանում են և իրենց բարձր դասում գրիչներից, որովհետև իրենց ամեն մարդ է կարողում իսկ գրիչներին միայն քչերը. նկարիչներին դատապարտում են և հալածում։ «Հանդես Ամսօրեայ», 1910, էջ 38։

Հատ մեր եկեղեցական պատմության վկայության և դավանության մեմբ ոչ թե պատկերներն ենք պաշտում, այլ նրանց վրա նկարված սրբերին ենք փառավորում և նրանցից բարեխոսություն խնդրում։ Կուրաքամակ պիտի չընկնել նրանց առաջ և միայն նրանց վրա չդնել հույսը, ինչպես հեթանոսներն էին անում։ Մենք խաչին և նկարներին երկրպագում ենք որպես միջնորդի՝ Աստծու օգնությունը խնդրելու համար⁹։

Չափի այս զգացողությունը առանձնահատուկ է հայ եկեղեցու բոլոր հայերին։ ԺԱ դարում ապրած Անանիա Սանահնեցին գրում է. «Այլ մեք նկարեմք զպատկեր Քրիստոսի և զսուրբից և զսուրբաբերից և հայեցեալ տեսանեմք և պաշտեմք, այլ ոչ հրամայեմք տխմարաց և տգիտաց ժողովրդոց առաւել քան զչափն պատիւ և պաշտօն մատուցանել, զի մի տգիտութեամբ զայլակողեալ ի կոապաշտութիւն անկանիցին»¹⁰։ Մրենը, Աղթամարի ս. Խաչը, Անիի ս. Գրիգոր Լուսավորիչը ունեցել են որմնանկարներ ու որմնաքանդակներ, որոնք, թեև, բացառվում են տեղի եպիսկոպոսի անհատական նախապրությանը։

Մեր եկեղեցական մատենագրության մեջ Մայրագոմեցու վերոհիշյալ թղթից բացի մեզ հասել է վերջապես Բերթոլդի «Յաղագս պատկերամարտից» նշանավոր թուղթը։ Բայց նախ՝ ով է վերջապես Բերթոլդը։

2. Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ը

Վրթանես Բերթոլդը հայ եկեղեցական պատմության ականավոր դեմքերից է։ Նրա տեղապահության օրով են սկիզբ առնում հայ-վրացական եկեղեցական վեճերը, որոնք հանգում են բաժանման։

Նրա կյանքի մանրամասնությունները անծանոթ են։ Ժ դարի պատմիչ Ուխտանեսը նրա մասին գրում է. «Վրթանես այս վարդապետ եղեալ հայոց՝ սնեալ և ունեալ ի տան կաթողիկոսարանի»¹¹։ Մաղաքիա արք. Օրմանյանը հենվելով նրան տրված քերթող մակդիրի վրա, նրան համարում է Տաթևի Այուդյաց դպրոցի աշակերտ։ Այդպես է գրված նաև «Սիոն»-ում ներկա թղթի հրատարակության առթիվ գրված ծանոթության մեջ¹²։ Նրա քերթող մակդիրը ամենայն հավանականությամբ տրված է իր ուսումնական կարողությունների համար։ Թղթերից երևում է, որ լավ ծանոթ է հունարեն լեզվին և հույն հեղինակներին։

Իրեն ուղղված թղթերի մեջ ծանոթ է Քչկանդրոդի մականունով. «Փառաւորելոյ Տերանց Վրթանեսի Տե-

⁹ Հ. Գ. Զարբհանյան, «Յաղագս Բարեխոսութեանց Սրբոց», Վենետիկ, 1852, «Յաւելում»։

¹⁰ Ա. Սեդրակյան, «Հայ եկեղեցու պատկերահարգությունը», Ս. Պետերբուրգ, 1904, էջ 128։ Օտար հեղինակներից բերված նյութերի մի մասը քաղել ենք այս գրքից։

¹¹ Ուխտանես, «Պատմութիւն հայրապետաց և թագաւորացն հայոց և բաժանման վրաց», Էջմիածին, 1871, Բ—59։

¹² «Սիոն», 1927, էջեր 23—25 և 61—63։

բանց նուիրակի վարդապետի Քչկանդուղու¹³։ Իր համար գործածված են նաև **Շաղնասար և Տերանց նուիրակ** մակդիրները։ Առաջինը, ըստ Հ. Ն. Ակինյանի (մանրամասն տես՝ «Հանդէս ամսօրեայ», 1910, էջ 9, Բ պլանակ, ծմբ. 1) նշանակում է արքունուստ նշանակված տեղապահ, իսկ Օրմանյանը անհասկանալի է նկատում բառը։ Երկրորդը՝ **տերանց զինվոր** է թարգմանում Ակինյանը, այսինքն բաղաբական մակդիր, մինչդեռ Օրմանյանը ավելի տրամաբանորեն ասում է, որ Սորմենու Սորասելատը Վրթանեսին ուղղած իր թղթում («Գիրք թղթոց», 90—92) այդ անականը գործածում է, որովհետև Վրթանեսը Գրիգոր անունով մի վարդապետի հետ մասնակցում է Կ. Պոլսում 559-ին գումարված ժողովին, որպես Մովսես Եղիվարդեցի կաթողիկոսի նուիրակ, ներկայացուցիչ¹⁴։

Վրթանես Քերթողը Մովսես Եղիվարդեցի կաթողիկոսի մահից հետո 604-ին տեղապահ է ընտրվում մինչև Աբրահամ Արաթանցի կաթողիկոսի ընտրությունը՝ 607։

Շատ մեծ է եղել Վրթանես Քերթողի դերը «Գիրք թղթոցի» կազմության գործում։ Չանագան եկեղեցական հայրերի թղթեր ու նամակներ է ուղարկում բուն կազմող՝ Գուգարաց Յուրտավ քաղաքի եպիսկոպոս Մովսեսին։ «Գիրք թղթոցում» կան նաև Վրթանեսի բազմաթիվ թղթակցությունները քաղկեդոնականության դեմ։ Իր մի նամակում Մովսես եպիսկոպոսը գրում է. «Զգիր երանելոյն Տիմոթէոսի բովանդակ ստացայ, և թողթք, որ ի սուրբ եկեղեցուդ և առ ձեզ գտան, զամենայն գրեցի։ Հասին առ իս և այլ թողթք բովանդակ տեղեաց երանելի վարդապետացն, որք յանդիմանեն և նզովեն զծողով երկարնակացն»։ («Գիրք թղթոց»—140)։ Մեծ է եղել նրա ազդեցությունը նաև ժամանակակից եկեղեցականների վրա։ Ահա թե ինչպես է ընդունվել նրա թողթը. «Որպէս երկիր ծարաի՝ ի բազում երաշտութենէ պաքեալ, ընդունելով անձրև շահեկան զուարճացեալ յինքեան ցուցանէ զսովորութիւն, զանուշահոտ ծաղիկն երեւեցուցանելով տեսողացն»¹⁵։

Բայց Վրթանեսի մատենագրական վաստակում մեծ տեղ է գրավում «Յաղագս Պատկերամարտից» թողթը։

3. ԹՈՒՂԹԸ ԵՎ ԱՐԺԵՔԸ

Վրթանես Քերթողի վերոհիշյալ թողթը առաջին անգամ 1852 թվին հրատարակել է հայր Գարեգին Զարբխանյանը իր «Յաղագս բարեխօսութեանց արքոց» գրքի հավելվածում, ուր կան նաև ուրիշ թղթեր նկարների ու արքերի նշխարների պաշտամունքի մասին։ Հրատարակված է մեկ ձեռագրի հիման վրա, բայց կատարված են ուղղումներ ուղագրության և բնագրի քերականական կառուցվածքի մեջ։

Երկրորդ անգամ այն հրատարակել է մեծ բանա-

սեր Եղիշե Պատրիարք Գուրյանը Երուսաղեմի «Սիոն» ամսագրում, 1927 թվին (էջեր 23—25 և 61—68)։ Հրատարակվել է մեկ ձեռագրի օրինակով, բայց համեմատելով նախորդ հրատարակության հետ։ Նշված են տարբերությունները և երբեմն՝ այս կամ այն օրինակի ճիշտ լինելը։ Որոշ տողեր ներս են առնված նախորդ հրատարակությունից։ Սիրարփի Տեր-Ներսիսյանը 1945-ին այն թարգմանում է ֆրանսերեն և ընդարձակ ծանոթագրություններով հրատարակում առանձին գրքով։ Այժմ այն հրատարակում ենք 4 օրինակների համեմատությամբ։ Տպագիր օրինակներից վերցրել ենք առաջինը։ Մյուս երեք օրինակները Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրերն են։ Հնվել ենք 3062 ձեռագրի վրա (նշված Ա, 192թ—194թ), որովհետև այն ավելի ամբողջական է, քան մյուսները։ Երկրորդ՝ այս օրինակը արտագրված է շատ գիտակ գրչի կողմից (Խաչատուր Կ. Պոլսեցի, 1765—1767 թվերին, էջմիածնում, ստացող՝ Աբրահամ Աստապատցի), որովհետև բանասերի հիմնությամբ լուսանցքներում նշված են Աստվածաշնչից կատարված մեջբերումների տեղերը։ Օրինակ՝ երբ բնագրում խառնվում է տեղատեղ կնիչ ապաքինման մասին և ասում «գոր ուսաք ի սուրբ Անտարանեն», գրիչը լուսանցքում նշում է տեղը երեք ավետարաններում՝ «Մատթ. 9. 18, Մարկ. 5. 22, Լուկ. 8. 43»։ Այս վերջին փաստը խոսում է ձեռագրի ճշգրտության մասին, ուստի և այն ընտրեցինք որպես մայր օրինակ։ Աշխարհաբար բնագրի տակ կտանք այս օրինակի լուսանցքներում արված նշումները, գրաբար բնագրի տողատակերը չխնդրելու համար։

Երկրորդ ամբողջական օրինակը 2966-րդ ձեռագիրն է (նշված Դ երես 112թ—116ա)։ Ընդօրինակված է 17-րդ դարում, գրիչն է Ղուկաս երեցը։ Զարմանալի նույնություն կա Դ և Ա ձեռագրերի միջև, նույնիսկ սխալները նույնությամբ կրկնվում են։ Սա մեզ մղում է ենթադրելու, որ Ա օրինակը ընդօրինակված է Դ օրինակից։ Բայց Դ օրինակը չունի լուսանցքային ծանոթությունները։

Երրորդ օրինակը 4381-րդ ձեռագիրն է, ընդօրինակված 19-րդ դարում։ Բնագիրն սկզբից թերի է, բացակայում է մի երկար պարբերություն։ Ընթացքում էլ հանդիպում են պակասող բառեր և նախադասություններ։ Օրինակը թերի է նաև վերջից, այն էլ բավական երկար։ Բայց այս բնագիրն էլ օգնեց որոշ ուղղումներ և լրացումներ կատարելու բնագիրն ամբողջացնելու համար։ Ձեռագիր այս երեք օրինակները համեմատել ենք հայր Զարբխանյանի հրատարակած օրինակի հետ և նշել տարբերությունները։

Դեռ 1892-ին հայտնի արվեստագետ Ստրժիգովսկին կասկած է հայտնել թղթի հեղինակի հավաստության վերաբերյալ. «Կարծում եմ, որ Վրթանես նրա համար չի կարող գրվածքի հեղինակը լինել, որովհետև խոսակցության նյութը հայտնապես պատկերամարտությունն է՝ ապա ուրեմն ամենաշուտ Բ դարի կեսից կարող է լինել»։ Դեռևս 1910-ին Հ. Ն. Ակինյանը կասկածից դուրս է համարել հեղինակի վավերականությունը։

Այս թողթը մեծ արժեք է ներկայացնում և՛ ընդ-

¹³ «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 90։

¹⁴ Մ. Օրմանյան, «Ազգապատում», Ա հատոր, Բ գիրք, էջ 580։

¹⁵ «Գիրք թղթոց», էջ 132։

հանուր եկեղեցվո, և՛ հայ պատկերամարտության պատմության համար:

Ա.—Հայր Ն. Ակինյանը, Մ. Աթեղյանը և Ս. Տեր-Ներսիսյանը վերջնականապես հաստատել են, որ սա պատկերամարտության դեմ գրված առաջին թուղթ է ընդհանուր եկեղեցական գրականության մեջ, որ հասել է մեզ: Կարևոր է հատկապես այն իմաստով, որ հաստատում է այն ենթադրությունը, ըստ որի պատկերամարտության շարժումը եղել է Հայաստանում մոտավորապես մեկուկես դար առաջ, քան արևմուտքում:

Բ. Այս թուղթը շատ կարևոր է նաև հայ նկարչության պատմության համար: Հեղինակը խոսում է եկեղեցիներում իր տեսած նկարների ու որմնանկարների մասին: Կարևոր է հատկապես այն, որ հեղինակը նշում է այնպիսի սրբերի նկարներ, որոնք միայն հայ եկեղեցուց են պատկանում, ուստի և խոսք չի կարող լինել Բյուզանդիայից բերվելու մասին: Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, ս. Գալանեն և Հովհաննիսն նկարված պիտի լինեին միայն հայ նկարիչների կողմից, իսկ սա ենթադրում է, որ դեռևս 5—6-րդ դարերին կա նկարչական հայկական դպրոց: Ավելին. հեղինակը գրելով հեթանոսական տաճարների մեջ և բրիտանական եկեղեցիներում նկարված նկարների մասին, խոսում է Անահիտի և Աստղիկի նկարների ու քանդակների մասին իրենց «արքայություններում» և անատալիություններով՝ կարծես ակնհայտաբար վկայություններ: Արդյոք խոսքը հայ հեթանոսական տաճարների մասին չէ: Եթե նույնիսկ մի պահ ենթադրենք, որ նա չի տեսել տաճարը կանգնած վիճակում, անհավանական չէ սակայն, որ նա խոսում է գոնե ավերակների հիման վրա կամ որևէ աղբյուրից՝ քաղվածաբար: Հայ հեթանոսական տաճարներում էլ եղել են մեծ չափով նկարներ և քանդակներ: Հեղինակը խոսում է նաև ոսկյա և արծաթյա ավետարանի տուփերի, ինչպես նաև փղոսկրյա և կարմիր մորթուց սարքված կազմերի մասին: Հեղինակը դատապարտելով պատկերամարտների առարկությունները ի միջի այլոց գրում է. «Որ գրեալն է, թե զպատկերս յեկեղեցիս Պապ տարաւ, այդ ամենեցուն յայտնի է, թե սուտ խօսիք, քանզի ի Հայս պատկերս ոչ չգիտեր առնել մինչև ցայժմ, քայց ի հոռոմոց բերեին»: Ստորագրվածն հիմնվելով վերոհիշյալ տողերի վրա եզրակացնում է, որ «Չկա ուրեմն Հայաստանում մանրանկարչության (հետևաբար և նկարչության—Ե. Մ.) ինչնակա դպրոց և ոչ ընդօրինակողներ, այլ ամեն պիտույք հոգացվում էր բյուզանդական ներածության»¹⁶:

Միրարփի Տեր-Ներսիսյանը փորձում է մեղմացնել այս տողերը, ասելով, որ Վրթանեսի խոսքը վերաբերում է մասնավոր և քացառիկ դեպքերին: Անհավանական չէ այս կարծիքը: Հնարավոր չէ՝ արդյոք այլ ընթերցում: «Այդ ամենեցուն յայտնի է, թե սուտ խօսիք» նախադասությունը միջանկյալ է, իսկ «տարաւ»-ին իմաստային տեսակետից անմիջապես հաջորդում է «քանզի»-ով սկսված նախադասությունը.

որով ստացվում է այսպես. «Որ գրեալն է թե զպատկերս յեկեղեցիս Պապ տարաւ, քանզի ի Հայս պատկերս ոչ չգիտեր առնել մինչև ցայժմ, քայց ի հոռոմոց բերեին». սա կլինի պատկերամարտների առարկությունը, որին հակադրվում է հեղինակը ասելով. «Այդ ամենեցուն յայտնի է թե սուտ խօսիք»: Միթե՞ կարող էր որմնանկարները և նկարները իր աչքով տեսած հեղինակը այդ կարծիքի լինել, չէ՞ որ մաքուր Բյուզանդիայից բերվել, ինչպես նշեցինք:

Գ.—Թուղթը արժեքավոր է նրանով, որ հեղինակը թղթի վերջում տալիս է ներկերի՝ «Դեղերի» բաղադրությունը, որով իմանում ենք, թե դեռևս 2—4-րդ դարերում (և ինչու չէ՞ ավելի առաջ) ինչից էին պատրաստում այն հրաշալի ներկերը, որոնց նկարները մինչև հիմա դիմացել են բնության հակազդեցության և պահել իրենց պայծառությունը:

Վրթանես Քերթովի այս թուղթը նրան պատվավոր տեղ է հատկացնում նաև մեր արվեստի պատմության մեջ:

Այժմ ներկայացնում ենք համեմատական բնապիրը և աշխարհաբար թարգմանությունը:

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒՄ*

Ի կենսաբեր լուսոյն զարդարին ամենայն շարաւածք, և ի ճառագայթ մորա՝ մորոգ պայծառացեալ բերկրին երկինք և երկիր, քանզի լիցան Տըշմարտութեան ելից լուսով զամենայն տիեզերս, 5 փարատեաց զմեզ խաւարային ի ստուերամած և թանձրացեալ սրտից և լցաւ աշխարհ Աստուածածնօք՝ վարդապետութեամբ: Իսկ մթաւորական ուսմանն խորհողք, որք շրջին յաղջամուղջ խաւար ընդվարածք շաղկապ՝ սասանեն, զամեն: 10 թեթա պատրեն զմիտս անմեղաց և մուծանեն հերձուածս յեկեղեցի: Ոչ է արժան, ասեն, նկարի և պատկերս յեկեղեցիս առնել. և բերեն վկայութիւն ի հնոց կտակարանաց, զոր վասն հեթանոսաց կոտապաշտութեան էր ասացեալ, վասնորոյ 15 և ամբաստան լինեին մարգարէքն: Բայց մերս ոչ մմանի մոցա, որ յաղագս Քրիստոսի և ընտրելոց իւրոց: Եւ ոչ եթէ ի քանից, ճարտարութեանէ այլ գրոց վկայութեամբ ասացուրք, որպէս և պատմիչք պատուիրանացն ուսուցին՝ մեզ ստուգաւ 20 պէս:

Քանզի զպատկերացն օրինակ նախ Մովսէս արար ի խորանին հրամանաւն Աստուծոյ ք: քերովքէս ոսկիս, ճախարակեալս, թևաւորս,

* 2966-ը ունի «Յաղագս ընդդիմամարտաց», 3062-ը ունի «Ընդդէմ ընդդիմամարտից», 4381-ը ևս Գ...նեն «Յաղագս Պատկերամարտից»:

Մնթ.—Բ օրինակը չունի սկզբից մինչև «ստուգապէս»

2 Ա. և Դ. ունեն Անճառ օրինօք: 8 Գ. ունի ուսմանց խոհալք: 9 Պակասում է Ա.-ում, իսկ Դ. ունի ջաղկապ: 10 Գ. զսիրտս: 19 Ա. Գ. ասացին. Գ. չունի: 20 Բ. չունի: 23 Բ. քերովքս Գ. քերովքս: 24 Ամ-

¹⁶ «Հանդես Ամսօրեայ», 1892, էջ 200:

- մարդակերպս ի վերայ քառութեանն, յորոյ միշտ
25 խօսէր Տէրն տէրանց, զոր և առաքեալ ի վկա-
յութիւն հաստատէ՝ քերովքէն փառաց որք հո-
վանի ունէին ի վերայ քառութեանն, որ ի մեծի
խորհրդոյ օրինակ: Նոյնպէս և զվարագոյրն զոր
30 պէս յօրինուածեալ զարդիւք, որ է քննեղ և ծի-
րանի, կարմիր և կապուտակ. ոչ ապաքէն ուշ-
էին երանգք նկարուց վարագորին՝ և նկարք
վարագորին՝ քերօքէս: Այնպէս և Սողոմոն ա-
րար ի Տաճարին քերովքս ի կիպարիս՝ փայտ
35 և պատեաց ոսկով և ոչ միայն որ ի դարբին
էին քերօքէս այլ ի յորման և ի դրունս և ի
սեանս քերօքէն այլ և յորման՝ շուրջաշակի
գրեաց գրչաւ քերօքս և արմաննիս և թոռեցեալ
թիթեղունս, և ոչ խստեաց Աստուած այլ կոշ-
40 եաց՝ Տաճար անուան իւրոյ: Եւ հոգեկիր մար-
գարէն Եզեկիէլ, տեսիլն զոր ետես, ոչ իբրև զայլ
որ ի մարգարէիցն և կամ պատգամախօսօք՝ այլ
աստուածատես գուշակմամբ բարբառեալ՝ առէր.
«Եղ զիս Տէր ի վերայ լերին միոյ՝ բարձոյ յով.
45 և ի վերայ նորա իբրև զշինուած՝ քաղաքի և
տարաւ զիս ի ներքս և տեսի ի մեծ Տաճար և
այր մի ի մեծ անեղ և զարմանալի, և փայլա-
տակունք հատանէին ի մեծանէ՝ իբրև ի պղծնոյ,
և կայր ի վերայ դրան և ի ձեռին իւրում ունէր
50 լար շինողաց և ձող չափոյ և սաէ ցիս. «որդի
մարդոյ տես և ի միտ սազմանայն ինչ, որ ի
սմա է, զի վասն ցուցանելոյ քեզ եկի այս» և
տեսի զՏաճարն նկարեալ շուրջանակի ներքոյ և
արտաքոյ քերօքէս և արմաննիք ի՝ յատակէն
55 մինչև ցլերնայարկն և ոչ միայն Տաճարն էր
նկարեալ այլևս պատշգամբն՝ և դրունք և սեղանն
Տաճան: Եւ էին քերօքէն մարդակերպք ք: ք:
ամենեւին և արմաննի ի մէջ երկոցունց, որ է
մեծի սքանչելեաց նորա ցոյց:
60 Արդ զինչ ասիցես յաղագս սորա, ով մարդ, որ
հիւանդ ես մտօք, զի վասն Մովսէսի և Սողոմոն-
նի յօրինուածոյն և քերօքէիցն ասացեր թէ ձեռա-
գործք են, իսկ զսա զինչ համարիցես, զոր

բողջ հատվածը բացակայում է Բ.-ում, իսկ Գ.-ում
սկսած Տէրն-ից: 28 Ա. խորհրդոց: Գ. Սոյնպէս: 29
Բ.—նաբօտաւ: Ա.—նկարովս: 30 Գ.—յօրինուածեալք
զարդարեալ, իսկ Դ. ունի յօրինուածովք զարդարեալ:
31 Ա. և Դ. չունեն: 32 Բ. չունի, իսկ Գ.-ում կա նա-
բօտուց: 33 Գ. և Դ. ունեն սոյն օրինակ: 34 Բ.—
կիւպարիս: 35 ունի Ա.-ն միայն: Ըստ Աճառյանի եր-
բայական փոխադրութիւն է և նշանակում է տաճարի
ներքին մաս, հավանաբար զոհարան: Բ.—ի դարբի-
ւքն: Գ.—և: 37 կա միայն Ա.-ում և Դ.-ում 38 Բ.—
գրչով: 38 Գ.—կոշեաց գնա: 42 Բ. ունի ոչ ի մարդոյ:
43 Ա. Գ. Դ.—բարբառէր: 44 Բ. չունի: 45 Գ. չունի,
Բ.—զինան: 47 Ա. և Դ. չունեն: 48 Ա. Գ. Դ. չունեն:
51 Բ. չունի: 55 Բ. և Գ. չունեն: Բ ունի ի: 56 Դ. ունի
պատշկամբքն: 57 Գ. չունի: 59 Բ. և Գ. ունեն տա-
րացոյց: 60 Բ.—ասացեր: Ա և Դ ունեն ով դու: 63
Գ.—էին: Գ ունի անիմաստ շինել: Ա ունի հրամայես,

- Աստուծոյ իւրոյ՝ է ցուցեալ: Ամա յայտ եղև զի
65 որ յառաջնոցն պատկերք էին, ի պատիւ և ի
սպասաւորութիւն]՝ երկրպագութեան փառաց
Աստուածութեան: Այս ի հնոց գրոց ասացեալ:
Իսկ ի նորոց Կտակարանաց սաէ Պօղոսն ցկրե-
նացիսն. շրջեալ և տեսեալ զպաշտամունս նոր.
70 գտի բագին մի, յորում գրեալ էր. «սանճանօթի
Աստուծոյ». զոր դուք յանճանօթ պաշտէք, ես
զնոյն պատմեմ ձեզ: Միթէ Աստուած էր բա-
գինն. բայց զի յանուն Աստուծոյ պատուէին,
զնոյն և Պօղոս վկայեաց: Եւ մեր ոչ եթէ ճշմա-
75 րիտ Աստուած ասեմք զպատկերս և զնկարս,
այլ յանուն Աստուծոյ նկարեմք որպէս երևեցան,
զոր Եսայի սաէ զճանկն, Երեմիա՝ զընդ մարդ-
կան շրջելն, և Դաւիթ՝ զպաշարանացն և զթաղ-
ման, և Եզեկիէլ և Ովսէ՝ զՅարութեանէն, Դանիէլ
80 և Զաքարիա՝ զերկրորդ զպատկերն, Նաւում և
Մաղաքիա՝ զդատաստանէն, քանզի նորա նշա-
նակաւ պատմեցին մեզ և է որ եղև և է որ լինե-
լոց է, և մեր գնոյն նկարեմք, զոր ի գիրսն
գրեալ է, զի և գիրն դեղ է և նիւթք պատկերաց:
85 Նաև վարդապետք եկեղեցոյ յիշատակէն յա-
ղագս պատկերաց, որպէս Յոհաննէս Կոստանդը-
նուպոլսի Եպիսկոպոս յայն ճառի, որ սաէ առ
լուսաւորեալսն, մի փոքր յառաջ մատուցեալ
սաէ. «զորօրինակ պատկերք պղնձիք թագաւո-
90 րականք անշունչք են և անգգայք, որ փախ-
չին ի նոսա մարդիկ ապրեցուցանեն ոչ զի
պղինձն է, այլ վասն զի թագաւորաց է»: Եւ դու
ըստ այնմ օրինակի իմացիր ով հերետիկոսդ:
Եւ դարձեալ յայն ճառի, որ սաէ «ոչ է պարտ
95 անցանել զԱստուածային գրով. ապա սաէ ոչ
տեսանէք ի թագաւորական պատկերսն, զի ի
վեր անդ կայ պատկերն և բզթագաւորին գիր
ունի գրեալ և ի խոնարհ խարսխին գրեալ են
թագաւորին նահատակութիւնք, յաղութիւնք,
100 իրաց ուղղութիւնք. նոյնպէս և ի մաշկսն է տե-
սանել թագաւորական պատկերն ի վերայ և ի
ստորեւն առաքինութիւնք, յաղթութիւնքն անե-
նայն»:

Կամ զինչ արդօք ասիցես զպատկերն Տաճան
105 զոր Անան հաւատարիմ թագաւորին Արգարու
նկարեաց յանդիման Քրիստոսի, տեսութեամբ
իսկ. զոր և այժմ ասեն զոյ ի մեծ եկեղեցոցն
Ուռնայի:

Եւ Սեւերիանոս եպիսկոպոս սաէ. «զորօրինակ
110 թագաւորի ի բացեալ եղելոյ պատկերն նորա

իսկ Դ ունի համարեցիս: 64 Բ չունի: 66 Բ և Գ չու-
նեն: 67 Բ.—գրեաց: 70 Բ չունի: 73 Բ ունի զանուն:
75 Ա Գ և Դ ունեն Աստուած ճշմարիտ: Ա և Դ ունեն
զպատկերաց նկարս: 82 Ա ունի պատմէին: Բ չունի:
86 Գ վասն: Բ և Դ Յօհան: 87 Բ չունի: 90 Բ.—ում
կրկնվում է: 91 Ա Գ Դ չունեն: 92 Բ ունի ի պղնձէ:
97 Բ չունի: Ունի միայն Բ: 100 Գ չունի: Բ ունի ան-
իմաստ ի մաշկսն: 102 Բ չունի: 105 Բ չունի, իսկ Գ
ունի աստուածային: 106 Գ ունի նկարեալ: 110 Ա
ունի ի բաց: Ա և Գ ունեն և պատկերն: 112 Բ ունի

լնու գտնողի թագաւորին և երկիրպագանէն իշխանք և զտօնս ամսոյ կատարեն. պետք հանդիպին և ռամիկք երկիրպագանէն ոչ ի տախտակն հայելով այլ ի պատկեր թագաւորին, ոչ ի քնու-
 115 թին հային այլ որ գրովն տպաւորեալ է. և եթէ մահկանացու թագաւորի պատկեր այնքան զօրանայ որչափ ևս առաւել անմահի թագաւորին կերպարան և պատկերն»: Այդպէս իմա գոր աւենա, զի և տքա վարդապետք էին եկեղեցւոյ,
 120 և թէ զտցա գիրս կամիս ուսանել զնոյն պատմեն: Այսպէս և սուրբն Գրիգոր հայոց Լուսաւորիչն ասէ յաղօթսն իրում «փոխանակ դրօշկոցն փայտից զԽաչն իւր կանգնեաց ի մէջ տիեզերաց և զի սովոր էին մարդիկ երկրպագանել պատկերացն մեռելոց եղաւ ինքն մեռեալ պատկեր ի վերայ Խաչին, մեռաւ և անշնչացաւ զի հաստատեցնէն խաչին փայտի երկիրպագանել և որ ի վերայ նորա պատկերն և մարդաղէմն իցէ զի զպատկերագործսն և զպատկերաւորսն և զպատկերապաշտսն յիւր պատկեր Աստուածութեանն հնազանդեցուցէ»: Արդ եթէ մերոցս բանից ոչ հաւատալք զգիրս պարտ է քննել և ի վերայ հաւանել. բայց դուք ի գոցոց այնչափ հեռի էք որպէս երկինք յերկր:

135 Բազում և այլ վկայութիւնք են ի Գրոց Սրբոց, քանզի ամենայն ինչ տեսանելի է, որ միտս ունին զի ականգնք լսեն և միտք իմանան և առանց մտաց աչաց մարմնոյ աչք կուրացեալ գտանին: Բայց զարմանք մի այս է, որ զպատգամսն ընդունիք և զիշխանն հալածէք, նշանին երկիրպագանէք և ի թագաւորն քարածիգ լինիք, զխաչն պատուէք և զԽաչեղեակս թշնամանէք: Այսպէս Մանիքեցիքն և Մարկիոնացիքն առ աշօք համարին զճշմարտութեամբ մարմնանալ Փրկչին, և
 140 յորժամ տեսանեն զպատկերս զօղմինն զայրագնեալք և մատուցեալք թշնամանեն: Զի թէ մեր չիցէ տեսեալ զմարգարէսն, տեսեալ է և քննեալ, զի նոքա վասն կոապաշտութեանն աղաղակէին ըստ այնմ թէ կուրք հեթանոսաց դէք
 150 են, բայց ոչ ուրեք գտանեմք գրեալ եթէ պատկերք եկեղեցւոյ կամ քրիստոնէից ասեն դէք այլ զկոռն ամբաւտան լինին մարգարէքն: Նաև յեկեղեցական պատմութեանն ասէ, զոր Եւսեբի ժամանակագրի հաստատեալ էի եօթերորդ դրպ-
 155 րութեանն ի եօթն և տասներորդ ճառին, վասն

ամսոց: Բ ունի թէ պետք: 118 Բ ունի հանդիպի: 115 Բ ունի հօրն: 117 Բ ունի անմահ: 120 Ա Գ Դ ունեն իմաստը չարաահայտող գիրս: Ա Բ Դ ունեն տեսանել: 122 Ա Գ Դ ունեն սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորիչն: 124 Ամբողջ հատվածը չկա Ա-ում և Դ-ում: 127 Դ ունի հաւատաւացն: 128 Բ չունի: 132 Բ ունի թէպէտ և մեր բանիցս չհաւատալք: 137 Ա Բ Դ ունեն միտք: 139 Ա Գ Դ ունեն են: 142 Գ ունի զԽաչեղեակս: 145 Գ ունի զօղմինն: 147 Բ ունի միթէ մեր չիցէ, իսկ Գ ունի միթէ ոչ իցէ: 147 Գ ունի հերկեալ: 150 Բ չունի: 153 Բ չունի: Ա Գ Դ չունեն:

սքանչելի նշանացն որ եղեն, ասէ, ի Պեննադայ ի քաղաքի մեծամեծ գործոցն վասն Փրկչին մե-
 160 րոյ: «Այլ քանզի զայս քաղաք յիշեցաք մեք, ասէ, ոչ է արժան անցանել զտրա պատմութեամբ, զի արժանի է սա յիշատակաց այնոցիկ որ զայցեն զկնի մեր, վասն կնոջն տեռատեսի որոյ բղիտմն արեան խաղացեալ ելանէր, գոր ուսաք մեք ի Սուրբ Աւետարանէն, որ թշկեցաւ ի ցաւոց ան-
 165 էր նա և տուն նորա յայտնի է անդէն ի քաղաքին և շնորհք ողորմութեանն որ եղեն ի կինն» նշան սքանչելեացն Աստուծոյ, զի առաջի դրաց տանն նորա կայ ի վերայ բարձր վիմի պատկեր պղնձի կնոջ մարդոյ իջեալ ի ծուգս իւր և սիտեալ զձեռս իւր առաջի իւր աղաչէ ըստ նորա
 170 նմանութեան, և ընդդէմ նորուն կայ դարձեալ պատկեր պղնձի առն մարդոյ որ կանգնեալ է և կայ արկեալ զիւրն մեկնոց և կարկառեալ ունի զձեռն իւր առ կինն և ի կողմանէ ոտից նորա ի վերոյ քան զհանդերձն բուսեալ է արմատ: Ինչ
 175 թոյս որ օտար է յամենայն արմատոց տեսեալք իւրով և ելանէ մինչև ի դրօշակ հանդերձն նորա և է նա դեղ ամենայն ցաւոց, այս անդրի ի նմանութիւն Փրկչին մերոյ է, որպէս և ասեն կայ մնայ մինչև յատուրս մեր, և տեսաք մեք զնա աշօք
 180 մերովք ի ծամանակի իբրև չոգաք մեք ի քաղաքն յայն: Բայց ոչինչ է սա մեծ քան զայն որ հաւատացին ի Քրիստոս յարանց հեթանոսաց և նկարեցին դեղով զպատկերսն Պօղոսի և Պետ-
 185 րոսի և զնորուն իսկ զՔրիստոսի և կայ, մինչև ցալսօր ծամանակի:

Եւ արդ չիցէ ձեր տեսեալ զգիրս զայս ով ընկեր որ հակառակ կայք պատուիրանացն Աստուծոյ: Ընկեր ասեն, ոչ վասն ուղղափառութեան հաւա-
 190 տոյ ասեն ընկեր, այլ ըստ այնմ որ լուսն ի տեսանէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ թէ «ընկեր, վասն որոյ եկիրդ»: Զի թէ ընթերցեալ էք և ոչ գիտէք ապա առ ձեզ կատարի քան առաքելոյն որ ասէ.
 «Որոց Աստուած աշխարհիս այլորիկ կուրացոյց
 195 զմիտս անհաւատիցն զի մի ծագեցի ի նոսա լուսաւորութիւն Աւետարանի փառացն Քրիստոսի». այլովք հանդերձ. ապա թէ չէ ընթերցեալ ձեր խնդրել արժան է և քննել և գիտել զբարին

157 Գ ունի մեծագործոցն: 159 Բ չունի, իսկ Ա և Դ ունեն անցանել զայս: 164 չունի: 164—168 Գ և Բ չունեն: Գ և Դ շարունակում են ի Փրկչէն մերմէ նշան սքանչելեաց սոցա մինչև ցալսօր ծամանակի: 168 Ա և Դ չունեն: Գ ունի վերնաքարձր: 170 Ա Բ Գ չունեն: 170 Բ չունի: 172 Ա և Գ ունեն անմիաստ և: 173 Գ ունի կրկնոց, իսկ Ա և Դ ունեն մերկնոց: 175 Բ ունի ի վերայ: 175 Ա Գ Դ չունեն: 176 Ա չունի: 182 Գ ունի ոչ ինչ է: 185 Բ ունին: 188 Գ ունի կաս: 188 Այստեղ ընդհատվում է Բ-ն՝ 4381 ձեռագիրը: Ամբողջ շարունակությունից կան միայն մի քանի անկապ բառեր: 191 Գ չունի: 193 Դ ունի ավելորդ մարգարէի: 195 Գ զսիրտս Գ առ: 198 Գ ունի միայն

և գշարն և ընտրել զաստուածայինսն և զդիւս-
200 կանսն:

- Եւ գիարդ ոչ գիտէք, զի ի մեհեանս կոռցն է
դրոշմեալ Որմիզդ, որ է Արամազդ և պոռնկու-
թիւնք իւր և կախարդութիւնք, իսկ յեկեղեցիս
Աստուծոյ տեսանենք նկարեալ զսուրբ Կոյս
205 Աստուածածին և ի գիրկս իւր ունելով զՔրիս-
տոս իբրև յայնժամ զարարիչն իւր և զորդի և
զստեղծիչն ամենայնի: Իսկ մեհեանս կոռցն
Անահիտ և պղծութիւնք իւր և պատիրք: Իսկ յե-
կեղեցիս քրիստոնէից և ի յարկս վկայից Աս-
210 տուծոյ տեսանենք նկարեալ զսուրբն Գրիգոր և
աստուածամեծոյ չարչարանք իւր և սուրբ առա-
քինութիւնք և զսուրբն Ստեփաննոս Նախավկայն
ի մէջ քարկոծողացն, զերանելի և զսուրբ կա-
նայսն զԳայանէ և զՀովսիսիմէ հանդերձ ամենայն
215 սուրբ ընկերօք և յաղթող մահատակութեամբ
նոյնպէս, և զայլ առաքինիս և զպատուա-
կանս և զհրեշտակաւորսն զորս ոչ բանէք ընդ
համար արկանել: Ի մեհեանս մոռտիցն Աստղիկ
և Ափրդդիտէս, զոր մայր ցանկութեանց կոչեն
220 ամենայն հեթանոսք, և արբեցութիւնք մոցա և ա-
նատակութիւնք, իսկ յեկեղեցիս Աստուծոյ Խաչն
տերունական և խաչակիր զուռնք առաքելոց և
մարգարէից, որք բարձին ի միջոյ զկոսապաշտու-
թիւն ամենեցուն և ածին զտիեզերս յաստուածա-
225 պաշտութիւն և յամօթ արարին զաստանայ և
զգօրս նորա: Քանզի յեկեղեցիս Աստուծոյ տե-
սանենք նկարեալ զամենայն սքանչելագործու-
թիւնս Քրիստոսի զոր արար, որպէս և ի գիրս
գրեալ է, որպէս և յառաջն ասացաք զոր զուշա-
230 կեցին մեզ մարգարէքն զճնանելն ասեմ և զմկրը-
տելն, զշարչարանն, զխաչելութիւնն, զթաղումն,
զյարութիւն, զհամբառնալ յերկինս. զայդ ամենայն
նկարեն յեկեղեցիս, զոր գիրք սուրբք պատմեն:
Ոչ ապաքեն դեղով գրեալ է զգիրս և զնոյն բան
235 դեղովք նկարեալ է յեկեղեցիս. ի գրոցն ականջք
միայն լսեն իսկ զնկարսն աչօք տեսանեն և ա-
կանջօք լսեն և սրտիւք հաւատան:

Ամա յայտ է զի չէ արտաքոյ Գրոց պաշտել
զպատկերսն, և եթէ խորհրդի ոք բննէ ճշմարիտ
240 գայ և վրիպեալ զտանին հերետիկոսքն որ հա-
կատակարանեն և ասեն. «վասն այսորիկ խտտան
համարիմք զի անխօսք են և անբանք»:

Արդ միտէ Տապանակն Աստուծոյ խօսէր յոր-

- ժամ զԴագովն քերանսեալ կործանեաց և զԱ-
245 զովտոս և զԳէթ և զԱսկողովնա զքաղաք այլ-
ազգեացն եհար հարուածովք մինչև բոլոր բարձ-
եալ ասկողովնացիքն ասէին. «ընդէ՛ր դարձաւ
տապանակոյ աստուծոյ իսրայէլի առ մեզ սպա-
նանել զմեզ և զծողովորդս մեր»: Միթէ Խաչն
250 Քրիստոսի խօսեցաւ, որ ի քաղաքին զմեռեալսն
կենդանացոյց և հրաշագործութիւնս բազումն է
արարեալ մինչև յաւորս մեր, որ է պարծանք
հրեշտակաց և փրկութիւն մարդկան և արհաւիրք
դիւսաց: Եւ արդ զուգատրեալ շարամանին նոր
255 պատուիրանք ըստ հնոցն և մեզ վկայեն շնոր-
հին Քրիստոսի քանզի և զտուփս Անտարանին
տեսանենք նկարեալ, ոչ միայն յոսկոյ և յարժա-
թոյ այլ և յոսկերաց փղաց և կարմիր մորթոց
կազմեալ և մեք յորժամ երկիրպագանենք արդ
260 Անտարանին կամ համբոյրենք ոչ եթէ փղին
ոսկերացն մատուցանենք զերկրպագութիւն կամ
լալբային, որ յաշխարհէ բարբարոսացն է եկեալ
ի վաճառ, այլ հանի Փղչին որ ի մագաղաթին
գրեալ է: Այսպէս և Տէրն Փառաց նստեալ ի յա-
265 ւանակի և ի մեռնեալ ի քաղաքն եկին ընդ ա-
ռաջ ծերք և տղայք ոստօք ձիւքնեօք և ոստօք
արմաւենեօք և օրհնէին զովէին և երկիրպագա-
նէին. ոչ եթէ իշոյն երկրպագանէին այլ Քրիստո-
սի Որդւոյն Աստուծոյ որ ի վերայ նորա նստեալն
270 էր: Այսպէս և պատկերացն երկրպագանել ոչ
վասն դեղոցն է այլ վասն Քրիստոսի յորոյ անուն
նկարեցան: Այլ արդ զինչ նմանութիւն է աստ-
ուածային պատկերացն հեթանոսաց պղծու-
թեանն. վասն որոյ հերետիկոսք բիծս կարկատեն
275 և հերձուածս մոծանեն ի կորուստ անձանց և
բնաւ լսողաց զոր տալոց և հատուցանելոց են
զանանցական վրէժս տանջանաց զեհեհին հան-
դերձ ամենայն կամակցօք իւրեանց և զործակ-
ցօք, որում յիրաւի և ի դէպ ասաց երջանիկ մար-
280 գարէն Ովսէ. «որոգայք զայթակորթեան ի ճա-
նապարհս մոցա վասն զի մոլորութիւն ի տան
Աստուծոյ տնկեցին և միւս եւ. «վայ որ արքու-
ցանէ ընկերին իւրում հրապոյրս պղտորս»: Եւ
արդարեւ իսկ հրապոյրանօք և հաղորիւք մեղաց
285 շաղապատին որ ըստ երեւեալ են յուղիոյ հաւա-
տոյ, և հեղեալ տապալեցան յուղիոյ խորհրդոց:
Բայց ասեմ և ոչ լուսն: Զոր օրհնակ եթէ գիրս ու-

ձեր ընթերթեալ: 202 ունի դրօշեալ: Ա և Դ ունեն
զՈրմիզդ: 212 Գ չունի: 213 Գ ունի քարկոծչացն:
214 Գ ունի զվառատոր կոյսն Սուրբ Գայանէ...: 215
Գ ունի մահատակօք: 218 Գ ունի անցուցանել: 219
Ա և Դ ունեն Եպրափորդիտէս: 220 Ա և Դ չունեն
221 Գ-ում միշտ կա յեկեղեցոյ: 222 Ա և Դ ունեն
գրեալքն յառաքելոց և ի մարգարէից: 223 ունի զամ-
բարբէշտութիւն: 227 չունի: 228 Ա և Դ ունեն Աստու-
ծոյ: 229 Ա և Դ ունեն զուշակն եղեն: 232 Գ ունի
զհամբարձումն: 234 Գ չունի: 236 Ա և Դ ունեն
մտացն: 237 Գ ունի որ սրտիւք իմանան հաւատան:

244 Գ ունի զԴագովն: 245 Գ ունի զԱսկաղոնայ: 246
Գ չունի: 249 Գ ունի ապականել: 250 Գ ունի զմե-
ռեալն: 252 Գ ունի յօրս: 254 Գ չունի: 255 Գ ունի
շնորհօք: 256 Գ ունի իմաստը չարտախալտող զտի-
պլս: 258 Ա ունի յոսկերց: Գ ունի մորթոց: 262 Ա
չունի, իսկ Դ ունի դաբային: 263 Ա չունի: 264 Ա և
Դ ունեն գրեցաւ: 265 Ա ունի յառաջս: 266 Գ ունի
ոստովք ձիւքնեաց և ոստովք արմաւենեաց: 269 Ա և
Դ չունեն: 272 Գ չունի: 273 Գ ունի պատուիրանաց:
276 Գ չունի: 277 Գ ունի վրէժ: 278 Ա և Դ չունեն:
280 Գ-ում անիմատս է որոց: 284 Գ ունի խարից:
285 Գ ունի ստեղծութեալ: 286 Ա և Դ ունեն եղեալ:

րութ խնդրեալ յարկեղաց և **աւիցէ** զառաքեալոյ տուր, կամ թէ զԵսայի, կամ զԵրեմիա, միթէ Ե-
290 սայի ինքն իցէ և կամ առաքեալն ինքնին, ոչ ապաքէն պատգամք աստուածայինք ընդ միմեք և
բանք անոց: Եւ մեք պատկերաց Գկարութ զնոսա յիշեմք և **զառաքողն անոց և ոչ ասեմք** թէ սա
իցէ Աստուածն այլ յիշողութիւնն Աստուծոյ և
295 ծառայից անոց:

Եւ որ գրեալն է թէ զպատկերս յեկեղեցիս Պապ տարաւ. այդ ամենեցուն յայտնի է թէ տուտ
խօսիր. քանզի ի **Հայս** պատկերս որ չգիտէր առ-
նել մինչև ցայժմ քայց ի հոռոտոց բերեին, և մեր
300 ուսմունք անտի էին եթէ անքա չէին կորուսեալ.
և քան զՊապ յառաջ այլ թագաւորք էին և պատ-
կերս և Գկարս տանէին յեկեղեցիս յանուն Քրիս-
տոսի, և դարձեալ զկնի Պապայ և այլք թագա-
ւորք եղեն ի **Հայս** և հայրապետք որպէս երանե-
305 լի Սուրբն Սահակ և Մաշտոց և Եզնիկ և Արձան
և Կորիւն և ընկերք անոց որ և ի ձեռն իսկ
անոց հայոց դպրութիւն շնորհեցաւ ի տեառն
Աստուծոյ և ոչ որ ի անցանէ վասն պատկերաց և
Գկարոց եկեղեցոյ քան ինչ որ արար. քայց
310 միայն Շմունէ և Թադէոս և Եսայի և ընկերք ան-
ցա որ և զլուովս ընդ իրեանս ի յետս կացուցին
որպէս և զձեզդ, զի թէպէտ առ ժամանակ փայլէ
կողմն հերձուածողաց այլ ստեպ խամրի վասնզի
զատութիւն խօսին. զի և մեղք իսկ առաջին ի
315 ստորեմէն ծնան որպէս առ Ադաման: Քանզի ոչ
եթէ իմ են քանք, այլ Գորոց սրբոց, հնոց և նորոց
Կտակարանաց. եթէ կամիք Քրիստոսի Աստուծոյ
ծառայել և սիրել զպատուիրանս Նորա զնոյն
գիրս, զորոց անուանս ի սմա գրեալ է, յուզեցէք
320 և յորժամ **գտանիցէք, անքա ցուցանեն** զճշմա-
րիտ ճանապարհն Աստուծոյ:

Եւ վասն պատկերացն այսչափ ևնթ բաւական
լիցի՝ որ միտս ունի:

Իսկ զդեղոցն, որ ասեն թէ պիղծ են, որք յան-
325 դիմանին իսկ ի յինքեանց բերանոց, քանզի դեղ
Գորոցն է արջաապ և գիտոր և կոիզ, զոր և ճա-
շակել իսկ մարթի, և միթէն պատկերաց կաթն և
ձու, զառիկ, լաժուարդ, ժանգատ, բուռ, կիր և
որ այլ ինչ է զոր ի պէտս կերակրոց մարթի ճա-
330 շակել կամ ի պէտս բժշկութեան: Բայց ոչ ասեմք
պիղծ զոր եղ Աստուած ի վայելչութիւն երկրի և
ոչ անգոսնեմք իբրև զազիր ինչ որ ասէքդ թէ

հոտ գալ ի դեղոցն: Արդ իբրև այդպէս **անաղտը**
էք և հոգևորք պարտ է ձեզ ի **ժամ** աղօթիցն
335 հերձուլ զորովայնս ձեր և **եռանդամք** ջրով լուա-
նալ զաղիս ձեր և ապա մտանել յեկեղեցի, ով
չարք և անհնարին չարք, որ մերթ դեղոցն անկ
դնէք և մերթ պատկերացն և Գկարոց և ասէք
թէ ձեռագործք են և մեզ չեն արժանի. մա և ե-
340 կեղեցիք ձեռագործք են և կոչին Տաճար Աստու-
ծոյ: Զոր և Պապոս ասէր առ Տիմոթէոս. «զի գի-
տացես, ասէ, որպէս պարտ իցէ քեզ ի տան
Աստուծոյ շրջել, որ է եկեղեցի Աստուծոյ կեն-
դանոյ սին և հաստատութիւն ճշմարտութեան»:
345 Արդ առ այս զինչ ասիցէք, զի և սա ձեռագործ
է քանզի յայտնեօք զաներևոյթն ճանաչեմք և
դեղքն և Գկարքն յիշողութիւն է Աստուծոյ և ծա-
ռայից անոց: Բայց քանզի դուք վիսացեալ էք
սատանայի և սուրբ կոչէք զանձիս և մտանող էք
350 զերեզմանաց բռնոց, **ապա** ճշմարիտ ասաց ա-
ռակողն. «մի կարի արդար լինիր և մի ճարտա-
րէր զի մի թիրեցես»: Եւ դարձեալ ասէ. «ծնունդ
չար առ արդարս ունի զանձն իւր», որպէս և
դուքդ բարձրացեալ պանծայք և անդուռն բերա-
355 նով խօսիք, զոր ինչ ոչ է պիտոյ:

Այլ մեք փութացուք յեկեղեցի Քրիստոսի մը-
տանել ի տուէ և ի գիշերի հանապազօր **կանխեալ**
յաղօթս որպէսզի կատարեսցուք զպանդղիս-
տութեան ժամանակս: Եւ արժանի լիցուր տեսա-
360 նել զԱստուած զուարթագին երեսօք յաւորն
դատաստանի, զի յախտեցից բարութիւնս հա-
սանել **կարացուք** զի մմա փառք յախտեանս
յախտեցից ամէն:

ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Բոլոր արարածները զարդարվում են կենսաբեր
լույսով, և նրա ճառագայթներով նորովի պայծառա-
ցած բերկրում են երկինք ու երկիր, որովհետև ճշ-
մարտության լույսը լցրեց լույսով ողջ տիեզերքը,
փարատեց խավար մեզը մթամած և կարծրացած
սրտերից և աշխարհը լցվեց աստվածածանոթ վար-
դապետությամբ: Իսկ մուլար ուսման հետևողները,
որոնք շրջում են խավար աղջամուղջում, մանվածա-
պատ զրախտություններով ցնցում և անհեթեթու-
թյամբ խաբում են անմեղների մտքերը, հերձված են
մտցնում եկեղեցում: «Արժան չէ, ասում են, Գկարներ
և պատկերներ դնել եկեղեցում»: Հին Կտակարանից
վկայություն բերում են ինչ որ հեթանոսների կու-
պաշտության համար է ասված, որի դեմ և բողոքում
էին մարգարեները: Բայց մեր (Գկարները) նման չեն

288 Գ ունի եթէ ի գիրս խնդրեալ: Գ ունի ասացէ:
293 Ա չունի: 298 Գ ունի ի հայք, ի հայս: 305 Գ
ունի Մեսրոպ: 306 Ա ունի անցունց: Ա և Դ ունեն
իսկ՝ դպրութիւնից առաջ: 307 Ա ունի ի Քրիստոսէ:
310 Գ ունի պիղծն մոլին՝ պապ: Ա և Դ ունեն Եսա:
311 Ա և Դ ունեն միայն յետ: 312 Գ ունի առ ժա-
մանակ մի փայլած: 315 Ա և Դ չունեն: 319 Ա և Դ
ունեն ի սմայս: 320 Գ ունի գտանէք: Ա ունի անցա:
325 Գ չունի: 326 Ա և Դ ունեն ասպնջակն. իմաստ
չի արտահայտում: 328 Գ ունի բուռկիր: 329 Գ ունի
և այլ որ նման է սոցին: 331 Գ ունի ետ: 333 Ա և Դ

ունեն անաղտը էք: 334 Գ ունի ի ժամու: 335 Գ
ունի եռանդամք: 350 Գ ունի ուրեմն: 353 Գ ունի
ունիցի: 354 Ա և Դ ունեն պանծացեալ բարձրանայք:
357 Գ կանխել, Դ կանխեալ: 362 Գ ունի կարիցեմք:
363 Գ չունի:

նրանց (նկարներին)¹, որովհետև Քրիստոսի և նրա ընտրեալների համար են (արվում): Ոչ թե ճարտար խոսքերից վկայություն պիտի բերենք, այլ գրքերի վկայությամբ պիտի խոսենք, ինչպես ստուգապես տվորեցրին մեզ պատվիրանների մեկնողները: Որովհետև նախ Մովսէսը պատկերների օրինակը շինեց խորանի վրա, Աստծու հրամանով, երկու ոսկյա, մարդակերպ, թևավոր ու ճախրող քերովքներ² քալության (խորանի) վրա, որի միջից խոսում էր տերերի Տերը: Նույնը Առաքեալը վկայաբերելով հաստատում է. «Փառքի քերովքները հովանի էին քալության վրա», որը մեծ խորհուրդի օրինակ էր: Նույնպես և վարագույրը, որ Տերը պատվիրեց պատրաստել նախնու, նկարներով և զանազան ձեռագողձ զարդերով³, բեռնվա, ծիրանի, կարմիր և կապույտ: Դեղ չէի՞ն արդյոք վարագույրի նկարների երանգները, իսկ նկարները՝ քերովքներ: Այնպես արեց նաև Սողոմոնը Տաճարում: Կիպարիս⁴ փայտից քերովքներ պատրաստեց և ոսկով պատեց: Բայց ոչ միայն դա քերովք քերովքներ կային, այլև պատերի վրա, դռներում և շենքերին: Պատերի վրա գրիչով շուրջանակի գծեց քերովքներ, արմավենիներ⁵ և թռչող թերթիկներ, բայց Աստված չհանդիմանեց այլ տաճարը իր անուանով կոչեց: Եվ հոգեկիտ Եզեկիել մարգարեն, տեսիլքը՝ որ տեսավ մարգարեներից և պատգամախոսներից ոչ մեկի նման այլ աստվածատես գուշակումով ասաց. «Տերը ինձ դրեց մի շատ բարձր լեռան վրա, ուր քաղաքի կառույցներ կային: Ինձ տարավ ներս և նրա մեջ տեսա մի տաճար, որի մեջ կար մի անիղ և զարմանալի մարդ, որից փայլատակումներ էին ցայտում կարծես պղնձից, կանգնած էր դրան վրա և ձեռքում ուներ որմնադրի լար ու չափաձող: Ինձ ասաց. «Մարդու որդի, տե՛ս և հիշի՛ր այն ամենը ինչ կա այստեղ, որովհետև քեզ ցույց տալու համար եկա»: Եվ տեսա Տաճարը շուրջանակի նկարված՝ ներսից և դրսից քերովքներ, արմավենիներ հատակից մինչև առաստաղ: Բայց ոչ միայն Տաճարն էր նկարված, այլև պատշգամբներն ու դռները և Տիրոջ սեղանը: Քերովքները մարդակերպ էին, երկուս-երկուս և նրանց միջև արմավենի: (Այս բոլորը) նրա մեծ սքանչելիքների ապացույցն է»⁶:

Արդ, ինչ կասես սրա համար, ո՛վ մարդ, որ մտքով հիվանդ ես, որովհետև Մովսէսի և Սողոմոնի հորինածների և քերովքների համար ասացիր, որ ձեռագործ են. իսկ սա ինչ կհամարես, որ Աստված ինքն է ցույց տվել: Ահա պարզ է, որ սկզբից պատկերները Աստվածության փառքի պատվի և երկրպագության ապաստարանության համար էին:

1 Բնագրում չկա **նկարներ** բառը:

2 Աստծուն ուղեկցող հրեշտակներ:

3 Ելից ԻԶ. 31, ԼԶ. 8 և 35:

4 Նոճի:

5 Սրբություն սրբոց վայր, խոստովանալայր (Անտոյան Արմատական բառարան):

6 Գ. Թագավորաց Զ. 23—35:

7 Ա ձեռագիրը ունի լուսանկար. Եզեկիել 40.2:

8 Եզեկիել Խ. 2—4 և ԽԱ. 18—20:

Այսքանը Հին Կտակարանից առված:

Իսկ Նոր Կտակարանում Պողոսը ասում է արեւանցիներին. «Ըրջելով և տեսնելով ձեր պաշտամունքը, գտա մի բագին, որի վրա գրված էր «Անձանոր Աստծուն»: Ում դուք առանց ճանաչելու եք պաշտում, ես ձեզ նույնն եմ քարոզում»⁹: Մի՞թե բագինը աստված էր. բայց որովհետև հանուն աստծու էին պատվում, Պողոսն էլ նույնը վկայեց: Իսկ մենք ոչ թե ճշմարիտ Աստված ենք ճանաչում պատկերներն¹⁰ ու նկարները այլ աստծու անունով ենք նկարում, ինչպես երևեցավ մեզ. Եսային խոսում է Նրա ծննդյան մասին, Երեմիան՝ մարդկանց մեջ շրջելու, Դաւիթը՝ շարժարանների և թաղման, Եզեկիելն ու Ովսեմն՝ հարության, Դանիելն ու Զաքարիան՝ երկրորդ գալլստյան, Նավումն ու Մաղաքիան՝ դատաստանի մասին: Եվ որովհետև նրանք նշաններով պատմեցին մեզ, (որոշ բաներ) եղան, (ուրիշներ) կկատարվեն: Իսկ մենք նկարում ենք այն, ինչ գրված է գրքերում, որովհետև գիրն էլ դեղ է՝ ինչպես պատկերների Ելույթը:

Եկեղեցու վարդապետներն էլ խոսում են պատկերների մասին: Ինչպես Հովհաննես Կ. Պոլսի եպիսկոպոսը՝ այն ճառում, ուր խոսում է լուսաւորյալներին¹¹, մի փոքր առաջ գնալով ասում է. «Օրինակ, թագավորական պղնձյա արձանները անշունչ են և անզգա, բայց նրանց ապակինոջ մարդիկ փրկվում են, ոչ թե պղինձն է (փրկում), այլ որովհետև թագավորինն է»: Եվ դու, հերետիկոս, այսպես իմացիր: Եվ դարձյալ այն ճառում, ուր ասում է «Պետք չէ զանց առնել աստվածային Գիրքը», շարունակում է. «Զե՛ք տեսնում թագավորական նկարների վրա, որ վերնում պատկերն է, ուր թագավորը ստորագրել է, իսկ ներքեւում, խաղիսիկի վրա գրված են թագավորի պատերազմները, հաղթանակներն ու կյանքի դեպքերը: Նույնպես և գրքերի վրա կարելի է տեսնել թագավորի պատկերը, իսկ վերնում և ներքեւում բոլոր քաջություններն ու հաղթանակները»:

Կամ ինչ կասես արդյոք Տիրոջ այն նկարի մասին, որ Արքայ թագավորի հավատարիմ՝ Ամանը նկարեց Քրիստոսի դեմ հանդիման իսկ տեսնելով, որ այժմ մնում է, ասում են, Ուոհայի եկեղեցում:

Սևերիանոս եպիսկոպոսը ասում է. «Օրինակ, երբ թագավորը բացակա է, նրա պատկերն է գրավում տեղը և իշխանները երկրպագում են նրան, ամսվա տոները կատարում: Պատերն ու դռնիկները երկրպագում են ոչ թե տախտակին նայելով, այլ թագավորի պատկերին, ոչ թե նյութին եմ նայում, այլ գրով պատկերը դրոշմվածին: Իսկ եթե մահկանացու թագավորի պատկերը այդքան է մեծարվում, որքա՞ն ավելի պետք է մեծարվի անմահ թագավորի կերպարանքն ու պատկերը»: Լսի՛ր, ինչ որ ասում են, որովհետև սրանք էլ եկեղեցու վարդապետներ էին, որոնց գրքերն էլ, եթե ուզեմաս կարդալ, նույնը կպատմեն: Այսպես. Հայոց սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչը ասում է

9 Գործք Առաքելոց ԺԷ. 23:

10 Հավանաբար ունի որմնանկար իմաստը:

11 Նկատի ունի նոր մկրտված քրիստոնյաներին:

իր աղոթքներում. «Փորագրված փայտերի փոխարեն իր խաչը կանգնեցրեց տիեզերքում, և որովհետև մարդիկ սովոր էին երկրպագել մահացածների պատկերներին, Ինքը մնա՞ծի պատկեր դարձավ խաչի վրա: Մեռավ և անշնչացավ, որպեսզի հաստատեն խաչափայտին երկրպագելը, նրա վրա գտնվող պատկերին կամ մարդատենքին, որպեսզի պատկերագործներին, պատկերասերներին և պատկերապաշտներին իր աստվածության պատկերին հնազանդեցնի»¹²:

Իսկ եթե մեր խոսքերին չենք հավատում, պետք է գրքերը քննել և վերահասու լինել. սակայն դուք գրքերից այնքան հեռու եք, որքան երկինքը երկրից: Բազմաթիվ այլ վկայություններ կան Ս. Գրքից: Ամեն ինչ տեսանելի է նրանց, ովքեր միտք ունեն: Ականջները լսում են և մտքերը ըմբռնում. առանց մտքի աչքերին՝ մարմնի աչքերը կույր են: Բայց զարմանալիս այն է, որ պատգամը ընդունում եք, իսկ իշխանին հալածում, նշանին երկրպագում եք, իսկ թագավորին քարկոծում, խաչը պատվում եք ու խաչային թշնամանում: Այսպես. մանիքեականներն ու մարկիոնականները առ աչքը են համարում Փրկչի ճշմարտապես մարմնացումը, բայց երբ տեսնում են պատկերները, աստիկ գայրացած, դժկամակում են և մոտենալով թշնամանում: Եթե մենք մարգարեներին չենք տեսնել ու քննել, որ նրանք կուսպաշտության համար էին ասում, թե հեթանոսների կուռքերը դևեր են¹³, սակայն ոչ մի տեղ գրված չենք գտնում, որ ասեն թե եկեղեցու կամ քրիստոնյաների պատկերները դև են, այլ՝ մարգարեները կուռքերին էին դատապարտում: Եկեղեցական պատմության մեջ էլ նույնն է ապում, ինչպես Եվանգելիստ Ժամանակագիրը հաստատում է 7-րդ գլխի 17-րդ դպրության մեջ, ուր խոսում է Փրկչի մեծամեծ գործերի հրաշալի նշանների մասին, որոնք կատարվեցին Պեննադա քաղաքում: «Բայց որովհետև այս քաղաքը հիշեցինք—ավելացնում է—չարժե գանց առնել սրա պատմությունը (որովհետև հիշվելու արժանի է նրանց կողմից, որոնք պիտի գան մեզին հետո) տեղատես կնոջ մասին, որի արյան բոխումը հոսում էր, ինչպես ուսանում ենք սուրբ Ավետարանից, և թժկվեց իր այդ ցավերից մեր Փրկչի կողմից այն քաղաքում, որտեղ, ասում են, ապրում էր նա: Եվ նրա տունը հայտնի է այդ քաղաքում իբրև գրավական Աստծու հրաշքների, նշան՝ այն ուղորդության շնորհքներին որ կատարվեցին կնոջ վրա: Նրա տան դռների առաջ մի բարձր քարի վրա կա պղնձյա քանդակը ծուկի իշած կնոջ, որը ձեռքերը առաջ մեկնած աղաչում է նրա նման: Դրա դիմաց կա տղամարդու պղնձակերտ արձան, որ կանգնած է, մեկնոց ունի գցած, ձեռքը կարկատել է դեպի կինը: Իսկ սրա ոտքերի կողմից, զգեստից բարձր, մի բուսարմատ է աճել, որ իր տեսքով տարբեր է բոլոր արմատներից ու բարձրանում է մինչև գոտկատեղը. սա դեղ է բոլոր ցավերին: Այս արձանը մեր Փրկչի նմանությունն է, ինչպես ասում են, և կանգուն է մինչև

մեր օրերը. մենք էլ այն տեսանք մեր աչքերով, երբ գնացինք այդ քաղաքը»: Բայց սա ոչնչով մեծ չէ քան այն, որ հեթանոսներից մարդիկ հավատացին Քրիստոսին և դեղով նկարեցին Պողոսին, Պետրոսին և նույնիսկ իրեն՝ Քրիստոսին, և մնում է մինչև այսօր:

Արդ չե՞ք տեսել այդ գրքերը, ով ընկեր, որ հակառակում եք Աստծու պատվիրաններին: Ընկեր եմ ասում ոչ թե հավատքի ուղղափառության համար, այլ այն բանի համար որ լավեց մեր Հիսուս Քրիստոսից թե «Ընկեր, ինչի համար եկար»: Որովհետև եթե ընթերցել եք ու չգիտեք, ապա ձեզ համար ասված կլինի առաքյալի խոսքը, որ ասում է. «Աստված կուռացրեց այս աշխարհի անհավատների միտքը, որպեսզի նրանց մեջ չծագի Քրիստոսի փառքի Ավետարանի լույսը»¹⁴, և այլ բաներ: Իսկ եթե չեք կարդացել, պետք է փնտրել, քննել ու իմանալ բարին ու չարը, տարբերել աստվածայինն ու դիվականը:

Եվ ինչու չգիտեք, որ կուռքերի մեհյաններում քանդակված է Որմիզը՝ Արամազդը, և իր առնկություններն ու կախարդությունները, իսկ Աստծու եկեղեցիներում նկարված ենք տեսնում սուրբ Կույս Աստվածածնին՝ իր գրկի մեջ ունենալով Քրիստոսին, որպես և՛ իր արարիչը և՛ իր որդին և՛ բոլորի ստեղծիչը: Կուռքերի մեհյաններում Անահիտն է իր պղծություններով ու պատրանքներով: Իսկ քրիստոնյաների եկեղեցիներում և Աստծու վկաների հարկերում նկարված ենք տեսնում ս. Գրիգորին իր աստվածահաճո չարչարանքներով ու սուրբ առաքինություններով, ս. Ստեփանոս Նախավկային՝ իրեն քարկոծողների մեջ, երանելի և սուրբ կանանց՝ Գայանեին և Հովսիսին իրենց հաղթական նահատակությամբ և սուրբ ընկերներով, ուրիշ առաքինների, պատվականների և հրեշտակակրոնների, որ չենք կարող թվել այստեղ: Կուռքերի մեհյաններում կան Աստղիկն ու Ափրդիտեն, որին ցանկությունների մայր են անվանում բոլոր հեթանոսները, նրանց արբեցությունն ու անառակությունները, իսկ Աստծու եկեղեցիներում տերունական խաչը և առաքյալների ու մարգարեների խաչակիր գնդերը, որոնք վերացրին ամբողջ կուսպաշտությունը մեջտեղից և տիեզերքը բերին դեպի աստվածապաշտություն՝ ամաչացնելով աստանային և իր գործերին: Աստծու եկեղեցիներում նկարված ենք տեսնում Քրիստոսի (կատարած) բոլոր սքանչելագործությունները, ինչպես Գրքերում է գրված, ինչ որ նախապես ասացինք, թե մարգարեները մեզ գուշակեցին ծնունդը, մկրտությունը, չարչարանքները, խաչելությունը, թաղումը, հարությունը և երկինք համարաձայն: Եկեղեցիներում նկարում են այս բոլորը, ինչ որ Սուրբ Գիրքն է պատմում: Դեղով չե՞նք գրված գրքերը. նույն բանն էլ դեղով նկարված է եկեղեցիներում: Գրքերից միայն ականջներն են լսում, իսկ նկարները աչքով են տեսնում, ականջներով լսում և արտով հավատում: Ահա պարզ է, որ Գրքերից շեղում չէ պատկերների պաշտամունքը: Եթե որևէ մեկը (խորը) քննի, ճշմարտության կհասնի, իսկ հերետիկոսները մխավում են հակաճանաչումով. «Նրա համար

¹² Ագաթանգեղոս, «Հայոց Պատմություն», Վենետիկ, 1930, էջ 67—68:

¹³ Հիշեցնում է 96-րդ Սաղմոսի 5-րդ համարը:

¹⁴ Բ. Կորնթացոց Դ. 4:

ենք խոտան համարում (նկարները), որովհետև անխոս են և անշունչ: Բայց մի՞թե Աստծու տապանակը խոսում էր երբ բերանսիվայր կործանեց Դագովը, Ագովտան, Գեթը, և այլազգիների քաղաք Ասկողով-նան այնքան հարվածեց, մինչև որ ասկողովացիք բողոքեցին ասելով. «Ինչու Իսրայելի աստծու տապանակը (վերա) դարձավ մեզ սպանելու համար, մեզ և մեր ժողովրդին»¹⁵: Միթե Քրիստոսի խաչը, որ հրեշտակների պարծանքն է, մարդկանց փրկությունը և դևերի սարսափը, խոսեց, երբ քաղաքում կենդանացրեց մեռյալներին և մինչև մեր օրերը կատարել է բազմաթիվ հրաշագործություններ:

Ահա նոր պատվիրանները շարվում են հների ետևից և մեզ պատմում Քրիստոսի շնորհի մասին: Ավետարանի տուփերն էլ նկարված ենք տեսնում, ոչ միայն ոսկուց ու արծաթից պատրաստված, այլև փղդերի ոսկորներից և կարմիր կաշուց: Իսկ մենք, երբ երկրպագում ենք սուրբ Ավետարանին կամ համբուրում, ոչ թե փղի ոսկորներին ենք երկրպագություն մատուցում կամ լայքային¹⁶, որ բարբարոսների երկրից է վաճառքի բերվում, այլ Փրկչի խոսքին, որ գրված է մագաղաթի վրա: Ծիշտ նույնպես, երբ Փառազ Տերը ավանակի վրա նստած մոտեցավ քաղաքին, նրան ընդառաջ ելան ձերերն ու մանուկները ձիթենու և արմավենու ուտերով. օրհնում էին, գովաբանում և երկրպագում: Ոչ թե էշին էին երկրպագում, այլ Քրիստոսին՝ Աստծու Որդուն, որ նրա վրա էր նստած: Այսպես էլ պատկերներին երկրպագելը ոչ թե դեղերի համար է, այլ Քրիստոսի համար, որի անունով նկարված են: Արդ, աստվածային պատկերների նմանությունը ինչ է հեթանոսների պղծության հետ, որի համար հերետիկոսները բծեր են կարկատում և հերձված մտքում անձերի և բոլոր լսողների կորստի համար: Իրենց բոլոր կամակիցներով ու գործակիցներով վրեժ պիտի գտնեն տանջանքների դրժոխքում: Այսպիսիների մասին դիպուկ է ասել Ուլսեն երջանիկ մարգարեն. «Գալթակոլության որոգայթները նրանց ճանապարհին են, որովհետև մոլություն տրվեցին Աստծու տան մեջ»¹⁷, իսկ մի այլ տեղ՝ «Վաչ նրան ու ընկերոջը զգլխում է պղտոր հրապույրներով»¹⁸: Եվ իսկապես. մեղքերի հրապույրներով ու որոգայթներով են պատված նրանք, որոնք տառանվում են ուղիղ հավատի մեջ և շեղվելով տապալվում ուղիղ խորհրդից: Բայց կխոսեն և չեն լռի: Օրինակ, եթե մեկը որևէ գիրք որոնի արկղներում և ասի **առաքյալը** տուր կամ **Նապին** կամ **Երեսիան**, մի՞թե Նապուն է խնդրում կամ առաքյալին, թե նրանց զբոքելում գտնվող աստվածային պատգամներն ու խոսքերը: Իսկ մենք պատկերներով հիշում ենք նրանց և նրանց առաքողներին, և չենք ասում թե աա (նկարը) Աստված է, այլ Աստծու և նրա ծառաների հիշեցնողը:

Իսկ որ գրված է թե Պապը եկեղեցի մտցրեց նկարները¹⁹, բոլորին հալածնի է, որ սուտ էր խոսում, որովհետև Հայաստանում ոչ ոք նկարել չգիտեր մինչև հիմա, այլ հոռոմներից (հույներից) էին բերում, ինչպես մեր ուսումն էր այնտեղից, երբ դեռ նրանք չէին մոլորվել: Ե՛վ Պապից առաջ ուրիշ թագավորներ կային, որոնք պատկերներ ու նկարներ էին դնում եկեղեցում Քրիստոսի անունով, և՛ Պապից հետո ուրիշ թագավորներ եղան Հայաստանում և հայրապետներ՝ ինչպես նրանցի ա. Սահակն ու Մաշտոցը, Եզ-նիկը, Արձանը, Կողյունը և նրանց ընկերները, որոնց միջոցով իսկ Աստված դպրություն շնորհեց հայերին:

Բայց նրանցից ոչ մեկը եկեղեցու պատկերների ու նկարների դեմ որևէ բան չգրեց, այլ միայն Ծմուրը, Թադեոսն ու Նապին և նրանց ընկերները, որոնք շատերին իրենց հետ շեղեցին (ուղիղ ճանապարհից) ինչպես և ձեզ: Թեև ժամանակավորապես հերձվածողների կողմը փայլում է, սակայն, անմիջապես խամրում է, որովհետև սուտ են խոսում, իսկ առաջին մեղքերը ստեղծվեցին, ինչպես Ադամի մոտ: Այս խոսքերը իմը չեն, այլ Սուրբ Գրքերինը՝ Հին և Նոր Կտակարաններինը: Եթե ուզում եք Քրիստոսին ծառայել ու սիրել նրա պատվիրանները, նույն գրքերը, որոնց անունը այստեղ գրված է, որոնցեք, և կրթ գտնեք, նրանք ձեզ Աստծու ճշմարիտ ճանապարհը ցույց կտան:

Նկարների մասին այսքան էլ բավական է նրանց, ովքեր խելք ունեն:

Իսկ դեղերի մասին, որ ասում են թե պիղծ են, հանդիմանվում են իրենց իսկ բերանով, որովհետև գրքերի դեղն է արջապա, գոտոր և կոփ, որ կարելի է ուտել նույնիսկ, իսկ պատկերների նյութն է կաթ, ձու, զառիկ, լածկարդ, ժանգառ, բուռ, կիր և այլ բաներ, որոնց մի մասը կարելի է ուտել որպես կերակուր, կամ բժշկման համար գործածել: Բայց պիղծ չենք համարում այն, որ Աստված տվեց երկրի վալեկության համար, և իբրև զագրելի բան չենք արհամարհում, երբ ասում եք թե հոտ է գալիս դեղերից: Իսկ եթե այդքան անաղտ էր և հոգեղոր, պետք է աղոթքի ժամին պատուեք ձեր որովայնները, եռացրած ջրով լվաք ձեր աղիքները և հետո միայն մտնեք եկեղեցի, ո՛վ չար և անչափ չարեր, որ մերթ դեղերն եք պատճառ բռնում և մերթ՝ պատկերներն ու նկարները, և ասում եք, որ ձեռագործ են ու մեզ ոչ արժանի հան: Եկեղեցիներն են ձեռագործ և կոշվում են Աստծու Տաճար, ինչպես Պողոսն էր ասում Տիմոթեոսին. «Որպեսզի իմանաս, ասում է, որ ինչպես

19 Հավանաբար պատկերամարտները գործածել են Փ. Բյուզանդի հետևյալ խոսքերը. «Նրա (Ներսեսի) այս աշխարհից գնալուց հետո, շատ մարդիկ դարձան նախկին կոապաշտության. Հայաստանի շատ տեղերում կուռքեր կանգնեցրին Պապ թագավորի թույլտվությամբ, որովհետև չկար մեկը, որ հանդիմաներ, չկար մեկը, որից բաշվեին, այլ ամեն մարդ համարձակ գործում էր, ինչ որ կամենում էր. շատ արձաններ էին կանգնեցրել և նրանց երկրպագում էին» (Փ. Բյուզանդ, Երևան, 1968, էջ 269—270):

15 Ա. Թագավորաց Ե. 10:

16 Մալխասյան բառարան—«Ռետնային կես թափանցիկ հյութ, որ կաթի պես ծորում է ծառերից»:

17 Ուլսեն Թ. 8:

18 Ամբակում Բ. 15:

պետք է քեզ շրջել Աստծու տանը, որ կենդանի Աստծու եկեղեցին է, ճշմարտության պուճոհն ու հաստատությունը»²⁰։ Արդ ինչ կասեք (այս մասին), որովհետև սա էլ (Տաճարը) ձեռագործ է, իսկ այդ հայտնիի միջոցով աներևույթն ենք ճանաչում. դեռերն ու ցկարները Աստծու և նրա ծառաների հիշեցնողն են։ Բայց որովհետև դուք սատանայով եք տարված և ձեր անձերը սուրբ են համարում, նման եք ապիտակացրած գերեզմանների։ Ուստի ճիշտ է ասել առակողը. «Ծառ արդար մի լինիր և մի ճամբար-տակիր, որպեսզի չսխալվես»²¹։ Դարձյալ ասում է.

20 Ա. Տիմոթեոս Գ. 15:

21 Ժողովող Է. 17:

«Չար ծնունդը արդարների մոտ է փնտրում իր անձը»²², ինչպես և դուք բարձրա(մտե)լով գոռոզանում եք և անդուռ բերանով շատախոտում այն, ինչ պետք է:

Իսկ մենք կշտապենք մտնել Քրիստոսի եկեղեցի գիշեր ու ցերեկ կանխա(պես) աղոթելով, որպեսզի ավարտենք այս պանդխտության ժամանակը և արժանի լինենք դատաստանի օրը զվարթագին դեմքով տեսնելու Աստծուն, որպեսզի կարողանանք հասնել հավիտենական բարիին, քանի որ Նրանն է փառքը հավիտյանս հավիտենից. Ամեն:

ԵՐՎԱՆԴ ՄԵԼԻՔՆՅԱՆ

22 Առակաց Լ. 12:

